

Handboek verstandelijke beperking

24 succesvolle methoden

Brian Twint en Jac de Bruijn (red.)

Boom

expertisecentrum
verstandelijke
beperking

© 2014 B. Twint & J. de Bruijn

© 2014 Uitgeverij Boom, Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16L, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties en de artikelen volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Verzorging omslag: Eelko van Iersel

Verzorging binnenwerk: Steven Boland

ISBN 978 90 8953 148 3

NUR 777

www.verstandelijkbeperkt.nl

www.boompsychologie.nl

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding	11
Deel I Aandacht voor methoden	15
1 Ondersteuningsmethoden in de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking <i>Jac de Bruijn en Brian Twint</i>	17
2 Effectieve methoden in de ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking <i>Xavier Moonen en Robert Didden</i>	35
Deel II Methoden	49
3 Active Support <i>Ruud Geus en Martin de Vor</i>	51
4 Affectief Bewuste Benadering <i>Bianca van Kouwen, Annemiek Veenstra en Brian Twint</i>	68
5 Asswijzer: wijs worden in chaos <i>Tineke van der Veer en Irene Steenman</i>	81
6 Begeleid Ontdekkend Leren volgens het Eigen Initiatief Model <i>Johan Timmer en Astrid de Vries</i>	98

7	Begeleiders in Beeld <i>Linda Zijlmans en Petri Embregts</i>	116
8	Belevingsgerichte Ouderenzorg <i>Cora van der Kooij en Elke Weidner</i>	129
9	Communicatieve Ontwikkeling van niet-sprekende personen en hun Communicatiepartners <i>Margriet Heim</i>	147
10	Competentiegerichte Benadering <i>Marianne Haspels en Marca Geeraets</i>	164
11	Discrete Trial Teaching <i>Nienke Peters-Scheffer en Robert Didden</i>	181
12	Floortime <i>Judith Hoevenaars</i>	197
13	Geef me de 5 <i>Colette de Bruin</i>	211
14	Gentle Teaching <i>Pouwel van de Siepkamp</i>	229
15	Grip op Agressie <i>Hilde Niehoff, Robert Didden, Klaus Drieschner en Teunis van den Hazel</i>	247
16	Integratieve Therapie voor Gehechtheid en Gedrag <i>Paula Sterkenburg</i>	259
17	Mediërend Leren <i>Floor van Loo en Emiel van Doorn</i>	268
18	Meer Mens <i>Bianca Vugts-de Groot</i>	280
19	Methode Urlings <i>Harry Urlings</i>	293

20 Methode Vlaskamp <i>Carla Vlaskamp</i>	308
21 Multi Systeem Therapie – Lichte Verstandelijke Beperking <i>Katrien De Vuyst</i>	325
22 Niet-sturende Communicatie <i>Ries van den Nieuwenhuizen</i>	339
23 Oplossingsgericht Werken <i>John Roeden en Fredrike Bannink</i>	348
24 Persoonlijk Activeringsprogramma <i>Saskia Hiemstra</i>	364
25 TEACCH en Structured Teaching <i>Wendy Lampen en Ilonka van der Sommen</i>	375
26 Triple C <i>Hans van Wouwe</i>	389
Deel III Perspectief en overzicht	403
27 Uitleiding	405
Bijlagen Overzicht methoden	407
Bijlage 1 Doelgroepen	408
Bijlage 2 Leeftijd	409
Bijlage 3 Dualiteit	410
Register	411
Over de auteurs	417

Voorwoord

Mensen zijn verschillend. Dat is mooi, maar vaak ook ingewikkeld. Dat geldt ook voor de mensen in de zorg, en voor de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking in het bijzonder. Cliënten en hulpverleners hebben vaak een langdurig contact met elkaar en dat gaat niet vanzelf goed. Cliënten hebben vaak een ingewikkeld gedrag, moeilijk te doorgronden en het is niet zomaar duidelijk hoe je als hulpverlener daarmee om moet gaan.

Dat geldt ook voor zorgverleners, begeleiders, therapeuten. Naast de verschillen in persoon tussen de diverse groepen hulpverleners, zijn er verschillen in professionele achtergronden, opleidingen en werkervaringen. Deze verschillen kunnen het óók ingewikkeld maken, moeilijk te doorgronden en niet zomaar duidelijk.

Als je dat zo beziet, snap je eigenlijk niet dat het nog zo vaak goed gaat. Gelukkig zijn mensen ook flexibel, ze zijn betrokken op elkaar en geven met aandacht voor elkaar het wederzijdse contact vorm. Ook kennis speelt een grote rol. Kennis kan het samenspel tussen cliënten, beroepskrachten en mantelzorgers sturen en in goede banen leiden. Methodisch werken draagt eraan bij dat de zorg en ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking niet afhankelijk is van de toevallige match van mensen, maar dat men kennis als gemeenschappelijke basis heeft.

Dit boek draagt bij aan die kennis van de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking. Het beschrijft 24 methoden op een systematische manier. Het gaat om methoden die hulpverleners kunnen toepassen bij een set van vragen bij een bepaalde doelgroep. De methoden die in het *Handboek verstandelijke beperking* gepresenteerd worden zijn beproefd in de praktijk en hebben zelfs ten dele ook een wetenschappelijke basis. Het zijn resultaten van cocreatie, zoals we dat tegenwoordig zo graag noemen. Expertisecentrum Verstandelijke Beperking heeft na het boek *Verstandelijke*

beperving. Definitie en context opnieuw een mooi resultaat van cocreatie laten zien.

Dat cocreëren is erg belangrijk. Vanuit mijn ervaring bij Vilans, kenniscentrum voor langdurende zorg, weet ik dat kennis die in een goed samenspel tussen praktijk en wetenschap is ontwikkeld, beter de weg naar toepassing vindt. Maar met een boek alleen zijn we er niet. Kennis gaat pas echt werken en tot resultaten leiden als we ermee oefenen en op die toepassing reflecteren, kijken hoe het uitpakt, ons gedragsrepertoire of de omstandigheden bijstellen en nog eens proberen. ‘Al doende leert men’, zo luidt het gezegde.

Het *Handboek verstandelijke beperking* levert een belangrijk collectie methoden, zó geordend dat je makkelijk kunt selecteren wat het best past. Het biedt ook een gemeenschappelijk kader voor beroepskrachten van verschillende achtergronden om hun handelen te stroomlijnen, zodat cliënten eenheid van handelen ervaren. Dat laatste is belangrijk om de complexiteit van de situatie met al die verschillen terug te dringen. En uiteindelijk vaart de cliënt daar wel bij. Dit is een boek dat in dat opzicht het verschil kan maken. Dat dan weer wel.

Henk Nies

Lid van de Raad van Bestuur van Vilans, kenniscentrum voor langdurende zorg, Utrecht

Bijzonder hoogleraar Organisatie en beleid van zorg, Zonnehuis-leerstoel, Vrije Universiteit, Amsterdam

Inleiding

Wie werkzaam is in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking¹ komt onherroepelijk de vraag tegen naar doelgerichte methodische werkvormen. In het algemeen wordt er volgens een ‘methodische cyclus’ gewerkt. Dat wil zeggen: de ondersteuning volgt de cyclus van een cliëntplan en evalueert de doelen die in het plan worden gesteld. Het is voor een uitwerking van het plan in concrete werkwijzen belangrijk te weten welke methoden of interventies in de praktijk worden gebruikt om de gestelde doelen te bereiken. Met welke methoden gaan cliënten, hun begeleiders en cliëntvertegenwoordigers aan de slag?

Het antwoord op die vraag is niet eenduidig. Het is om te beginnen afhankelijk van de doelen die men stelt, maar het kan ook worden bepaald door de methode die op de locatie of binnen de organisatie de voorkeur heeft. Het kan verder afhangen van de persoonlijke voorkeur van degenen die toevallig op dat moment in de ondersteuning werkzaam zijn. Er kan echter ook binnen de organisatie zijn besloten dat er alleen kan worden gekozen voor methoden die een voldoende evidentie bezitten, ofwel die langs wetenschappelijke weg effectief bewezen zijn.

Er zijn binnen de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking veel ondersteuningsmethoden. Een aantal bestaat al langere tijd en is ook al breder bekend. Dat geldt bijvoorbeeld voor Methode Vlaskamp of Active Support. Deze methoden hebben zich, ieder op eigen wijze, nadrukkelijk verdiept en verstevigd in de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking.

¹ We spreken in deze uitgave over ‘verstandelijke beperking’ in plaats van ‘verstandelijke handicap’, behalve daar waar deze term in aangehaalde teksten wordt gebruikt.

De afgelopen tien jaar zijn er uiteenlopende nieuwe methoden ontwikkeld, zoals methoden die zijn gericht op alle domeinen van ondersteuning met gevolgen voor het geheel van een organisatie, zoals Triple C. Of methoden met focus op de interactie tussen cliënten en hun begeleiders, zoals Begeleiders in Beeld, of op de attitude in bejegening, zoals Oplossingsgericht Werken. Er zijn ook methoden die als specifieke interventie zijn gericht op gedrag, zoals Discrete Trial Teaching (DTT) en de Integratieve Therapie voor Gehechtheid en Gedrag (ITGG). Ten slotte ontwikkelen jonge methoden zich waarbij nog wordt gezocht naar de werkzaamheid ervan, zoals Multi Systeem Therapie – Lichte Verstandelijke Beperking (MST-LVB). De meeste van de in deze publicatie opgenomen methoden bouwen hun ontwikkeling op een theoretisch kader en in de praktijk opgedane ervaringen.

Naast de ontwikkelingen binnen het veld van de zorg aan mensen met een beperking zelf vindt er aansluiting plaats bij ondersteuningsmethoden in andere zorgvelden. Het is opmerkelijk dat dit steeds meer en beter het geval lijkt. Niet alleen blijken algemeen gangbare methoden toepasbaar voor mensen met een verstandelijke beperking, met name vanuit een gedragsgerichte benadering, maar omgekeerd is dat ook het geval: methoden die specifiek voor mensen met een verstandelijke beperking zijn ontwikkeld, zoals Meer Mens, blijken ook mogelijkheden te bieden voor andere groepen.

De variatie in methoden is groot. De bruikbaarheid van de ene methode boven de andere is niet in een paar zinnen duidelijk te maken, ook al omdat er de nodige overlap tussen methoden bestaat. Het gebruik van een bepaalde methode wordt bovendien voor een groot deel bepaald door de visie op zorg.

Over de jaren heen bepaalden verschillende visies de wijze waarop mensen met een verstandelijke beperking werden bejegend. Het beeld dat nu bepalend is voor ondersteuning wordt gedragen door het burgerschapsdenken (Van Gennep, 2000), de supportbenadering van de American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD, 2010) en het kwaliteitskader van de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland (VGN, 2013) in 'kwaliteit van bestaan'. We komen daar in het eerste hoofdstuk op terug. Burgerschapsdenken en de supportbenadering verplichten ons tot een (betere) inhoudelijke verantwoording van het gebruik van ondersteuningsmethoden. We moeten duidelijk kunnen maken waarom we doen wat we doen en welke gevolgen dit heeft, of welke resultaten kunnen worden bereikt. Daardoor wordt het mogelijk om niet alleen naar inspecties te verantwoorden wat we doen, maar vooral naar cliënten, hun netwerk, begeleiders en collega's. We moeten de vraag stellen: welke methoden willen we gebruiken en waarom? Het antwoord op deze vraag draagt bij aan een goede afstemming tussen begeleiders, cliënten, behandelaars, ouders en managers.

In dit handboek vindt de lezer een overzicht van een groot aantal zowel gangbare als meer recent ontwikkelde methoden. Het overzicht pretendeert zeker geen compleetheid; dat was alleen praktisch al niet haalbaar. In ieder geval ontbreken methoden die primair medicamenteus gericht zijn. Er is gekozen voor methoden die vooral vanuit een gedragskundige context zijn ontwikkeld. Daarbij is door de redactie nadrukkelijk gezocht naar een zo breed mogelijk palet binnen de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking, zich bewust van de beperkingen die een selectie met zich meebrengt.

De opgenomen methoden, die alfabetisch zijn geordend, worden als volgt per hoofdstuk weergegeven:

- 1 korte introductie in de methode;
- 2 beschrijving volgens zeven criteria:
 - doel van de methode;
 - om welke doelgroep(en) het gaat;
 - wat er specifiek is aan de methode, of wat er onderscheidend aan is;
 - de systematiek en opbouw van de kernelementen;
 - de werkwijze: hoe de methode te werk gaat;
 - het wetenschappelijk kader;
 - casuïstiek: voorbeelden uit de praktijk;
- 3 korte uitleiding;
- 4 literatuur.

Bovenstaande systematische opbouw komt het overzicht ten goede: het brengt alle methoden binnen eenzelfde structuur.

De methoden vormen het hart van dit handboek (Deel II). Het is ingeklemd tussen hoofdstukken die ingaan op de betekenis, vormgeving en effectiviteit (Deel I) en een kort perspectief, ondersteund met een overzicht op doelgroepen (Deel III).

Omdat aan de auteurs is gevraagd bij elke methode duidelijk aan te geven waarin deze onderscheidend is van andere, kan de keuze voor een bepaalde methode worden aangescherpt en kan dit handboek voor zorgprofessionals een ondersteuning zijn in de keuze voor een methode. Doordat elke methode op eenzelfde wijze wordt gepresenteerd, kan ook de communicatie erover mogelijk verbeteren.

Een aanvullende winst van dit handboek kan zijn dat er meer wordt gebruikgemaakt van methoden die er al zijn, of dat beter kan worden aangesloten op methoden die in ontwikkeling zijn. Het handboek kan uiteraard dienen als studieboek, als naslagwerk en als verwijlsbron voor iedereen die werkzaam is in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, alsook voor collega's in aangrenzende zorgvelden.

We refereren in dit boek zowel aan de begeleiders als aan hun cliënten in de hij-vorm. Hier kan ook ‘zij’ worden gelezen.

Tot slot een woord van dank!

Het is opmerkelijk hoe enthousiast er door auteurs is gereageerd op het verzoek aan dit handboek mee te werken. Onze dank gaat eerst en vooral uit naar hen. Zij hebben de moeite genomen om zich aan dit ‘project’ te verbinden en zich op deze wijze ook open op te stellen tegenover elkaar. Daarnaast mogen wij niet vergeten onze dank uit te spreken naar Henk Nies, voor het schrijven van het voorwoord, en naar de deelnemers van de adviesraad die voor deze publicatie in het leven is geroepen: Johan de Koning, Wil Buntinx, Dree Mulders, Jeroen Zomerplaag, Hans Nobel en Xavier Moonen. Zij hebben ons scherp gehouden.

Brian Twint en Jac de Bruijn

Literatuur

- AAIDD (2010). *Intellectual disability. Definition, classification, and systems of support. The 11th edition of the AAIDD definition manual*. Washington, DC: AAIDD.
- Gennep, A. van (2000). *Emancipatie van de zwaksten in de samenleving. Over paradigma's van verstandelijke handicap*. Amsterdam: Boom.
- VGN (2013). *Kwaliteitskader gehandicaptenzorg. Visiedocument 2.0*. Utrecht: Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland.